

VALSTISKUMA ATTĪSTĪBA LATVIJAS TERITORIJĀ NO VISSENĀKAJIEM LAIKIEM LĪDZ VALSTS DIBINĀŠANAI 1918. GADA 18. NOVEMBRĪ

Pārskats par Gunta Zemīša zinātnisko darbību laika posmā no 2004. līdz 2014. gadam, nolasīts Latvijas Zinātņu akadēmijas Senāta sēdē 2014. gada 7. oktobrī.

Šā gada 7. oktobrī biju aicināts iepazīstināt Latvijas Zinātņu akadēmijas Senātu ar pārskatu par savu zinātnisko darbību pēdējos desmit gados.

Rezumējot desmitgadē paveikto, var izdalīt divas pamatlīnijas – simbolikas problēmas Latvijas aizvēsturē, kam veltīta monogrāfija,¹ un vēlā dzelzs laikmeta problēmas – īpaši lībiešu² un zemgaļu,³ daļēji

¹ Guntis Zemītis (2004). *Ornaments un simbols Latvijas aizvēsturē*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.

² Guntis Zemītis (2011). Liivlased. Vanim ajalugu (10.–16. sajand). In: *Liivlased. Ajalugu, keel ja kultuur*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, p. 75–104; Guntis Zemītis (2013). Lībieši. Senākā vēsture (10.–16. gadsimts). No: *Lībieši. Vēsture, valoda un kultūra*. Rīga: Līvō Kultūr sidām, 95.–132. lpp.; Guntis Zemītis (2009). The “Divine Trial” in the 12th Century Turaida in Historical Context. In: *Archeologia Baltica*, 11. Klaipeda: Klaipeda University Institute of Baltic Sea Region, pp. 270–274; Guntis Zemītis (2013). Krimuldas Raganas depozīta rotas; Ornaments of the Krimuldas Ragana Hoard. No: *Krimuldas Raganas depozīts. Gaujas lībiešu sudraba rotas un monētas, 10.–13. gadsimts: Katalogs = The Krimuldas Ragana Hoard. Silver Ornaments and Coins of the Gauja Livs, 10th–13th centuries: The Catalogue*. Rīga: Zinātne, 14.–41. lpp.; Guntis Zemītis (2009). Baltijas jūras somu vēsturiskie likteņi Latvijā (9.–20. gadsimts). No: *Pa somugru pēdām Baltijas jūras krastā*. Rīga: Turaidas muzejrezervāts, 7.–22. lpp.

³ Guntis Zemītis (2004). Gaideļu–Viduču kapulauka vieta Jaunsvirlaukas un Salgales (Sidrabenes) pagasta arheoloģisko pieminekļu kontekstā. No: *Pētījumi zemgaļu senatnē*. Rīga, 181.–196. lpp. (Latvijas Vēstures muzeja raksti, Nr. 10); Guntis Zemītis (2004). Izrakumi Jaunsvirlaukas Gaideļu–Viduču kapulaukā. No: *Arheologu pētījumi Latvijā 2002. un 2003. gadā*. Rīga, 46.–50. lpp.

arī kuršu⁴ un vendu⁵ senākā vēsture. Plašāka tēma, kas arī iekļaujas vēlā dzelzs laikmeta problemātikā un balstās uz maniem izrakumiem Daugmales senvietu kompleksā – pilskalnā, senpilsētā un divos kapulaukos (1986–1996, 1986–1989 kopā ar Arni Radiņu), bijusi ekonomisko un tirdzniecības centru – agrīno pilsētu izveide Latvijas teritorijā 10.–12. gadsimtā.⁶ Vēlā dzelzs laikmeta un agro viduslaiku problēmas, to skaitā par agrīno valstiskumu, aplūkotas vairākos citos rakstos.⁷

Tomēr pārskata ziņojumam esmu izvēlējis plašāku tēmu “Valstiskuma attīstība Latvijas teritorijā no vissenākajiem laikiem līdz Latvijas valsts proklamēšanai 1918. gadā”. Šai tēmai esmu pievērsies, darbojoties vairākos zinātniskajos projektos: “Latvijas iedzīvotāju kultūra 9.–13. gs. Baltijas ekonomisko un politisko notikumu kontekstā” (2006.–2008. g. projekta vadītājs), “Materiālās un garīgās kultūras attīstības tendences 9.–13. gs.” (izpildītājs 2009. g.), Valsts pētījumu programma “Nacionālā identitāte”. Projekts Nr. 4 “Cilvēks, sabiedrība, identitāte, valstiskums: vēstures un kultūras aspekti” (projekta vadītājs 2010.–2014. g.),⁸ šīs pašas programmas 1. projekta “Latvieši un Latvija. Nacionālās identitātes saglabāšana un stiprināšana” ietvaros esmu bijis viens no projekta izpildītājiem – rakstu

⁴ Guntis Zemītis (2011). Couronian Military Tactics during the Viking Age and Early Middle Ages (10th–13th century). *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, issue 22, pp. 20–25.

⁵ Guntis Zemītis (2009). Vendu jautājums un arheoloģijas avotu iespējas tā risinājumā. *Akadēmiskā dzīve*, 46, 92.–101. lpp.

⁶ Guntis Zemītis (2005). Frühe stadtähnliche Siedlungen und erste mittelalterliche Städte Lettlands im 12.–13. Jahrhundert. In: *Civitas Cholbergiensis: Transformacja kulturowa w strefie nadbałtyckiej w XIII w.* Kołobrzeg, S. 127–134; Guntis Zemītis (2007). 10th–12th Century Daugmale – the Earliest Urban Settlement along the Lower Daugava and Forerunner of Riga. In: *Cultural Interaction between East and West: Archaeology, artefacts and contacts in Northern Europe*. Stockholm: Stockholm University, pp. 279–284.

⁷ Guntis Zemītis (2010). Komunikācija Latvijā 12. gs. beigās un 13. gs. sākumā pēc Indriķa Livonijas hronikas ziņām. No: *Acta Prosperiatas: Biznesa augstskolas Turība zinātniskie raksti*, 1, 53.–75. lpp.

⁸ Guntis Zemītis (2013). Cilvēks, sabiedrība, identitāte, valstiskums: vēstures aspekti. No: *Letonikas piektais kongress: Plenārsēžu materiāli*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 152.–169. lpp.

autors⁹ un atbildīgais redaktors.¹⁰ Man bijusi dota iespēja paust vēsturnieku viedokli Latvijas Republikas Satversmes preambulas izveidei veltītā konferencē “Latvijas valsts pamatu atspoguļojums izvērstā Satversmes preambulā – ideja un iespējama saturs”, kuru 2013. gada 25. oktobrī rīkoja Saeima un Saeimas Juridiskā komisija sadarbībā ar Latvijas Universitāti. Uzskatu arī, ka šobrīd esmu viens no tiem, kurš ir atbildīgs par to, kādā virzienā attīstās vēstures zinātne Latvijā. Šo manu atbildību vēl vairāk stiprina pagodinājums kandidēt uz Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenā locekļa statusu.

Jautājums par valsts izveidi ieņem centrālo vietu katras valsts politiskajā vēsturē.

Valsts nodibināšana noslēdz vēsturiski ilgu procesu, kura gaitā izveidojas valsts pamatelementi – teritorija, tauta, formējas publiskā vara. Ne tauta, ne teritorija nerodas reizē ar proklamēšanas brīdi. Tas ir garš process, kura skaidrošana paliek vēsturnieku ziņā.

1918. gada 18. novembrī Tautas padome svinīgā sēdē Rīgas pilsētas Otrajā teātrī pasludināja sevi par augstākās varas nesēju Latvijā. Latvijas Pagaidu valdības vārdā Kārlis Ulmanis kā tās Ministru prezidents pasludināja par nodibinātu Latvijas valsti kā demokrātisku republiku.¹¹ Taču šī nebūt nebija vienīgā iespēja. Vēsturiskie apstākļi, kādi bija izveidojušies Latvijā, piedāvāja vēl vairākas alternatīvas.

Vēsturnieks Heinrihs Strods ir norādījis uz trim Latvijas valstiskuma alternatīvām – nacionālu Latvijas valsti un valsti, kas saistīta vai nu ar Krieviju, vai Vāciju.¹²

⁹ Guntis Zemītis (2013). Latviešu etniskās simbolikas pamati: attīstība no aizvēstures līdz mūsdienām. No: *Latvieši un Latvija*, I sēj.: Latvieši. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 274.–301. lpp.; Guntis Zemītis (2013). Agrinā valstiskuma veidošanās problemātika Latvijas teritorijā. No: *Latvieši un Latvija*, II sēj.: Valstiskums Latvijā un Latvijas valsts – izcīnītā un zaudētā. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 13.–51. lpp.

¹⁰ Tālavs Jundzis, Guntis Zemītis (red.) (2013). *Latvieši un Latvija*, II sēj.: Valstiskums Latvijā un Latvijas valsts – izcīnītā un zaudētā. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija; Tālavs Jundzis, Guntis Zemītis (red.) (2013). *Latvieši un Latvija*, III sēj.: Atjaunotā Latvijas valsts. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija.

¹¹ Sk.: Izraksts no Tautas padomes sēdes protokola par Latvijas valsts pasludināšanu (2003). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 3, 142.–151. lpp.

¹² Heinrihs Strods (1994). Drei Alternativen der Staatlichkeit Lettlands in den Jahren 1917–1920. *Journal of Baltic Studies*, Vol. 25, 2, p. 174.

Savukārt Valdis Blūzma laika posmā no 1917. gada līdz 1920. gada sākumam, kad Latvijas Republika nodrošināja savu suverēno varu visā latviešu etnogrāfiskajā apgabalā, likvidējot visas citas alternatīvās varas, atzīmē četras hronoloģiskā secībā realizētas Latvijas valstiskuma alternatīvas un divas nerealizētas, tātad kopumā – sešas.¹³ Tomēr tas nemaina trīs galvenos pamatvirzienus: viens, kas balstījās uz latviešu tautas pašnoteikšanās tiesībām un tika realizēts latviešu etnogrāfiskajās robežās, otrs – mēģinājums realizēt valstiskumu tajās robežās, kuras bija veidojušās vēstures gaitā un galarezultātā aptvēra Krievijas impērijas Baltijas guberņas – Igauniju, Vidzemi, Kurzemi, bet nebalstījās uz tautas pašnoteikšanās tiesībām, un trešais – boļševiskais jeb lielnieciskais modelis, kas balstījās uz šķiru cīņas doktrīnu un valsti uzskatīja tikai par līdzekli šķiru apspiešanai. Pēc šīs doktrīnas, valstij vajadzēja atmirt pēc vispasaules revolūcijas uzvaras.

Gan realizētais valstiskums – demokrātiska republika, gan iespējamās alternatīvas bija vēsturisko apstākļu veidotas. Katrai no tām bija sava priekšvēsture.

Vai Latvijas valsts tapa kā latviešu valsts vai Latvijas tautas valsts? Vai tā balstījās uz latviskajām vērtībām, kuras bija veidojušās un pastāvējušas neatkarīgi no citu varu uzspiestajām vērtībām, vai tā bija to vērtību summa, kura Latvijas teritorijā bija veidojusies gadsimtu gaitā?

Šis jautājums nav zaudējis savu nozīmi arī mūsdienās. Tas nav tikai historiogrāfijas jautājums vien – tas ir jautājums par nācijas identitāti un tām vērtībām, kurām gribam palikt uzticīgi nākotnē. Saasinātā formā tas izpaudās diskusijā par Satversmes preambulu.

Trim iespējamiem Latvijas attīstības scenārijiem atbilst arī trīs vēsturnieku skatījumi uz Latvijas vēsturi.

Pirmie profesionālie vācbaltiešu vēsturnieki – Aleksandrs fon Rihters,¹⁴ Oto fon Rutenbergs,¹⁵ Ernsts Serafims,¹⁶ Leonīds Arbuzovs,

¹³ Valdis Blūzma (2013). Latvijas valstiskuma alternatīvas revolucionāro pārmaiņu laikmetā. No: *Latvieši un Latvija*, II sēj.: Valstiskums Latvijā un Latvijas valsts – izcīnītā un zaudētā, 225.–260. lpp.

¹⁴ Christoph Melchior Alexander von Richter (1857–1858). *Geschichte der dem russischen Kaiserthum einverleibten deutschen Ostseeprovinzen, bis zur ihrer Vereinigung mit demselben*. Riga.

¹⁵ Otto Freiherr von Rutenberg (1855–1860). *Geschichte der Ostseeprovinzen Liv-, Est- und Curland von der ältesten Zeit bis zum Untergange ihrer Selbstständigkeit*. Riga: W. Egelmann.

¹⁶ Ernst Seraphim (1897–1904). *Livländische Geschichte von der "Aufseglung" des Landes bis zur Einverleibung in das russische Reich*. Riga.

seniors,¹⁷ u.c. rakstīja Krievijas impērijas “vācisko provinču” – Vidzemes, Igaunijas un Kurzemes vēsturi, kura sākās ar “uzzēģelēšanas brīdi”. Tā bija zemes vēsture (*Landgeschichte*), bet vietējās tautas – igauņi, libieši, latvieši – vācbaltiešu vēsturnieku uztverē nebija šīs zemes vēstures veidotāji. Lai gan nevar noliegt šo vēsturnieku veikto nozīmīgo avotu pētniecības darbu, kopīga tendence bija attēlot zemes vēsturi, gandrīz pilnīgi nepieskaroties tās iedzīvotāju vairākuma vitālajām problēmām.¹⁸ Jautājumā par to, kas bija šīs zemes pirmiedzīvotāji, vācbaltiešiem lielu šaubu nebija – par tādiem atzina vietējās tautas, tiesa, libiešus uzskatīja par pirmiedzīvotājiem, latviešus – par vēlākiem ienācējiem, bet valstiskuma attīstība, viņuprāt, sākās ar Livonijas laiku, precīzāk – ar bīskapa Alberta darbības laiku (1199–1229). Saistībā ar Latvijas valstiskumu būtiska nozīme bija Augusta Bīlenšteina pētījumam,¹⁹ kurā rekonstruēta Latvijas vēsturiskā teritorija un iezīmētas Latvijas etnogrāfiskās robežas. 1918. gada 18. novembrī Latvijas valsts tika proklamēta etnogrāfiskajās robežās²⁰ – būtībā tajās, kuras bija konstatējis A. Bīlenšteins.

Jautājuma politiskā aktualitāte bija tāda, ka vēsturē tika meklēti pierādījumi pretenzijām uz zemes pārvaldīšanu.

Pretējs skatījums, aplūkojot vēsturi no zemes pamatiedzīvotāju pozīcijām, rakstot nevis zemes, bet tautas vēsturi (*Volkgeschichte*), iezīmējās jau 18. gs. otrajā pusē Franču revolūcijas iespaidā. Tā kā izglītotu latviešu vēsturnieku tolaik vēl nebija, pirmie, kuri pamanīja latviešu tautu, bija vācieši – Pauls Einhorns un Johans Gotfrīds Herders, bet vēstures skatījumu no latviešu tautas pozīcijām iezīmēja Garlībs Merķelis darbā “*Die Vorzeit Livlands*” (“Vidzemes senatne”).²¹

Rakstot tautas vēsturi, latviešu vēsturnieki meklēja un arī atrada pamatojumu tam, ka valstiskuma pirmsākumi rodami jau pirms vācu

¹⁷ Leonid Arbusow, sen. (1890). *Grundriss der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands*. Rīga.

¹⁸ Arnolds Spekke (1948). *Latvijas vēsture: Latvju tautas likteņcīņas Eiropas krustceļos*. Stokholma: Miķelis Goppers, 13. lpp.

¹⁹ August Bielenstein (1892). *Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert*. St. Petersburg: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.

²⁰ Andrejs Dītrihs Lēbers (red.) (2000). *Latvijas tiesību vēsture (1914–2000)*. Rīga: LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 153. lpp.

²¹ Garlieb Helwig Merkel (1798–1799). *Die Vorzeit Livlands*. Berlin: Voss.

kristīgās misijas un tai sekojošajiem krusta kariem. Salīdzinoši objektīvu vērtējumu deva pirmais latviešu izcelsmes vēsturnieks Jānis Krodznieks (Krīgers), kurš rakstīja, ka mūsu senči atradās vēl tai laikmetā, kad dzimta nebija zaudējusi savu varu un nozīmi, kad valsts iestādes tikko sāka rasties un līdzināt sev ceļu uz jaunām politiskām formām, kādas pastāvēja Rietumos un arī krieviem bija nodibinājušas.²²

Īpaša uzmanība agrīnajam valstiskumam tika pievērsta Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma laikā, kad vēstures procesu attēloja kā spirāli: sākumā bija "brīvā Senlatvija" ar karaļiem un varoņiem, tad sekoja brīvības zaudēšana un tās atgūšana pēc neatkarības izcīnīšanas, bet jo īpaši "atdzimšana atjaunotā latviskā Latvijā" pēc 1934. gada 15. maija. Pēc šādas shēmas tika rakstītas mācību grāmatas,²³ bet pamatojums tika iegūts akadēmiskos rakstos. Raksturīga tendence bija Baltijas somu kultūras nozīmes pazemināšana, uzsverot senlatviešu "iekarojumus", kā arī pārākumu valstiskās organizācijas ziņā.

Šis skatījums atbilda tā laika uzstādījumam, kuru bija izteicis vācu arheologs Gustafs Kosinna (*Kossinna*), pēc kura domām, katra stingri norobežota arheoloģiskā kultūra atbilst noteiktam etnosam. Savukārt etnoss ir nemainīgs laika gaitā. Senatnē tas varēja būt sadalīts atsevišķās ciltīs, kuras vēlāk apvienojās vienotā tautā. Šī tauta varēja migrēt, tāpēc bija svarīgi atrast "pirmdzimteni" un konstatēt ienākšanas brīdi. Visa vēsture no vissenākajiem laikiem līdz mūsu dienām bija latviešu vēsture.²⁴

Pēc padomju okupācijas 1940. gadā latviešu vēsturniekiem nācās pielāgot Latvijas vēsturi marksisma-ļeņinisma dogmām, kas arī vēstures procesu tēloja kā spirāli. Saskaņā ar marksisma-ļeņinisma doktrīnu vēsture iesākas ar bezšķiru pirmatnējo kopienu un noslēdzas ar bezšķiru sabiedrību (komunismu). Valsts, pēc šī uzstādījuma, kalpo tikai kā ierocis šķiru apspiešanai un radās līdz ar privātīpašuma izveidošanos.²⁵ Visa vēstures gaita ir vērsta uz "atbrīvošanos no ekspluatatoru

²² Jānis Krodznieks (1912). *Iz Baltijas vēstures*, I. Rīga: Rīgas Latviešu biedrība, 21. lpp.

²³ Aleksandrs Grīns (1935). *Latvijas vēsture pamatskolām, papildskolām un pašmācībai*. 2. iespiedums. Rīga: Zemnieka domas.

²⁴ Francis Balodis, Augusts Tentelis (red.) (1938). *Latviešu vēsture*. Rīga: Valters un Rapa.

²⁵ Frīdrihs Engelss (1970). *Ģimenes, privātīpašuma un valsts izcelšanās: sakarā ar L. H. Morgana pētījumiem*. Rīga: Liesma.

jūga” un privātīpašuma likvidāciju. Krievu ietekme vienmēr tika tēlota kā pozitīva, pat ja tā saistījās ar uzspiestu meslu kundzību.

Latvijas senākā vēsture tika aplūkota saistībā ar krievu tautu un senkrievu valsti.²⁶ Jēdziens “karaļvalsts” tika aizstāts ar “valstiskie veidojumi” un to pirmsākumi saistīti ar Austrumlatviju.²⁷

Latviešu trimdas vēsturnieki visumā saglabāja to pašu skatījumu, kāds bija Latvijas Republikā līdz neatkarības zaudēšanai.²⁸

Pēc neatkarības atjaunošanas Latvijas vēsturnieki sastapās ar problēmu – turpināt pirmskara periodā aizsāktu vēstures pētniecību, koncentrējot uzmanību uz latviešu tautas vēsturi, vai rakstīt zemes vai – precīzāk – reģiona vēsturi, Latvijas vēstures notikumus skatot tikai Eiropas vēstures kontekstā. Šī viedokļu sadursme izpaudās arī vēsturnieku diskusijā – mācīt Latvijas vēsturi kā atsevišķu priekšmetu vai ne. Politisko režīmu ietekme uz vēstures skatījumu tika apzināta zinātniskajā konferencē “Latvijas vēstures institūts un 75 gadi Latvijas vēsturē un politikā” 2011. gada maijā.²⁹ Par to, kādu vēsturi mēs gribam rakstīt, tika diskutēts arī Latvijas vēsturnieku I kongresā 2011. gada 15.–17. septembrī. Kongresa noslēguma dokumentā teikts: “Latvijas vēstures pētniecība veicina nacionālās identitātes apzināšanos un veido tās vērtības, uz kurām balstās Latvijas valstiskums, taču mūsu pienākums ir piedalīties arī Eiropas kopīgās vēstures apziņas veidošanā.”³⁰

²⁶ Jānis Zutis (1956). Agrais feodālisms. No: Aleksandrs Drīzulis (red.). *Latvijas PSR vēsture: sāsināts kurss*. 2., pārstrādāts un papildināts izdevums. Rīga: LPSR ZA izdevniecība, 15. lpp.; Aleksandrs Drīzulis (red.) (1986). *Latvijas PSR vēsture: no vissenākajiem laikiem līdz mūsu dienām*. Rīga: Zinātne, 24.–37. lpp.

²⁷ Voldemārs Kalniņš (1972). *Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture*. Rīga: Zvaigzne, 14. lpp.

²⁸ Vilis Biļķins (1953). *Viestards kā zemgaliešu valstsvīrs*. New York: Latviešu kultūras institūts; Arveds Švābe (1962, 1963). *Straumes un avoti*, 1., 2. sēj. Linkolna: Pilskalns; Spekke. *Latvijas vēsture: Latvju tautas likteņcīņas Eiropas krustceļos*; u.c.

²⁹ Guntis Zemītis (2010). Latvijas vēstures institūtam 75. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 135.–153. lpp.; Guntis Zemītis (2011). Nacionālā identitāte un valstiskums Latvijas vēsturē (sakarā ar Latvijas vēstures institūta 75. gadadienu). *Zinātnes Vēstnesis*, 6, 7.

³⁰ Inesis Feldmanis, Jānis Taurēns (red.) (2014). *Latvijas vēsture krustcelēs un jaunu pieeju meklējumos (Latvijas vēsturnieku I kongresa materiāli)*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 423. lpp.

Uzkrājoties avotu materiālam, īpaši par aizvēstures periodu, kļuva skaidrs, ka jautājums nav tikai par to, “kuri šeit ieradās agrāk” – balti vai Baltijas somi. Arheologi bija atklājuši jaunas kultūras, daudz agrākas par ķemmes–bedrišu un auklas keramikas kultūrām – svidru, Kundas, Narvas, kuru saistība ar konkrētu etnosu, kura galvenā pazīme ir valoda, nav nosakāma. Arheoloģisko kultūru izplatība, sevišķi jau akmens laikmetā, tālu pārsniedz Latvijas robežas. Tas liek skatīties uz problēmu plaša reģiona kontekstā.

Līdzīgi tas ir arī citos vēstures periodos. Tomēr vēstures saikne ar nacionālo identitāti nav noliedzama. Nācija tiek raksturota kā noteikts cilvēku kopums, kam ir sava vēsturiskā teritorija, kopīgi mīti un ar vēsturi saistītas atmiņas, vienota tautas masu kultūra, kopīga ekonomika un visiem sabiedrības locekļiem vienādas likumīgas tiesības un pienākumi.³¹ Lai gan mūsdienās pastāv viedoklis, ka nācija nav nekas vairāk kā 19. gadsimta intelektuāļu konstrukcija,³² kas savā būtībā ir bīstama, jo valsts nācijas idejas pilnīgošanas rezultāts var novest pie postošām sekām, kas savu traģiskāko izpausmi guva holokaustā.³³ Laikā, kamēr pastāv nācijas (un tuvākā nākotnē to izzušana nav prognozējama), nācijas vēsturiskās apziņas saglabāšana ir būtisks nosacījums tās pastāvēšanai. Ne velti okupācijas režīmi vienmēr ir manipulējuši ar vēsturi, pārrakstot to, nodzēšot vecos priekšstatus un to vietā veidojot jaunus. Nācijas un nacionālās vēstures noliegums ir tuvs marksistiskajam uzskatam “strādniekiem nav tēvzemes.”³⁴

Skatot vēsturi no latviešu tautas, vēlāk nācijas pozīcijām, neizbēgami saduramies ar jautājumu – vai Latvijas valstiskuma pirmsākumi rodami jau pirms vācu kristīgās misijas sākuma, un vai galarezultātā tas varēja novest pie tāda valstiskuma izveides, kas apvienotu pamatā mūsdienu Latvijas teritorijā dzīvojušās baltu maztautas.

³¹ Entonijs D. Smits (1997). *Nacionālā identitāte*. Rīga: AGB, 49. lpp.

³² Ulrich Beck, Edgar Grande (2004). *Das kosmopolitische Europa. Gesellschaft und Politik in der Zweiten Moderne*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

³³ Klāvs Sedlenieks (2013). Preambulas ideja: sabiedrības viedokļi. *Jurista Vārds*, 43 (794), 15.–18. lpp.

³⁴ Kārlis Markss, Frīdrihs Engelss (2008). *Komunistiskās partijas manifests*. Rīga: Zvaigzne ABC, 23. lpp. (Komunistiskās partijas manifests sarakstīts un pirmo reizi publicēts 1848. gadā).

Pēc neatkarības atjaunošanas par agrīnā valstiskuma problēmām rakstījis Ēvalds Mugurēvičs un Jānis Apals,³⁵ valstiskuma pirmsākumus meklējot Kurzemē. Ir pārskatīta arī vēlā dzelzs laikmeta hronoloģija, iezīmējot to robežas no 9. līdz 12. gadsimtam, agrāk pieņemtā 10.–12. gadsimta vietā. Ar to tiek atzīta Latvijas teritorijas saistība ar procesiem Ziemeļeiropā vikingu laikmetā, kā arī nozīmīga loma ieradīta pirmajām liecībām par valstiskuma veidošanos Kurzemē 9. gadsimtā, kas iezīmē jauna attīstības posma sākumu. Ē. Mugurēvičs, tāpat kā Indriķis Šterns, atzīmējis, ka augstākais, ko maztauta varēja sasniegt, bija nodibināt savu vienotu valsti.³⁶

Par agrīno valstiskumu rakstījuši arī tiesību vēsturnieki Valdis Blūzma un Jānis Lazdiņš.³⁷ V. Blūzma laika posmā no 9. līdz 12. gadsimtam saskata pat konstitucionālo tiesību elementus baltu tautu un lībiešu agrīno valstu iekārtā.³⁸

Andrejs Vasks, Baiba Vaska un Rita Grāvere Latvijas aizvēsturei veltītā grāmatā atzīst, ka visas pazīmes liecina, ka vēlajā dzelzs laikmetā Latvijā bija radušies valstiskie veidojumi ar spēcīgām militārās demokrātijas tradīcijām. 12. gadsimtā tie sāka pārveidoties par feodālām valstiņām. Rietumlatvijas attīstība bijusi tuvāka Skandināvijas modelim, kur vēl feodālisma apstākļos 12. un 13. gadsimtā pastāvēja brīvie zemnieki – karavīri un tautas sapulces – tigi.³⁹ Agrīnā valstis-

³⁵ Jānis Apals, Ēvalds Mugurēvičs (2001). *Vēlais dzelzs laikmets (agrie viduslaiki), 800.–1200. g.* No: *Latvijas senākā vēsture, 9. g.t. pr.Kr. – 1200. g.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 377. lpp.; Ēvalds Mugurēvičs (1999). *Novadu veidošanās un robežas Latvijas teritorijā (12. gs. – 16. gs. vidus).* No: Andris Caune (sast.). *Latvijas zemju robežas 1000 gados.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 54.–90. lpp.

³⁶ Mugurēvičs. *Novadu veidošanās un to robežas Latvijas teritorijā (12. gs. – 16. gs. vidus), 58. lpp.*

³⁷ Jānis Lazdiņš, Valdis Blūzma (1998). *Paražu tiesības Latvijas teritorijā līdz XIII gs.* No: *Latvijas tiesību avoti: teksti un komentāri, 1. sēj.:* Seno paražu un Livonijas tiesību avoti. 10. gs.–16. gs. Rīga: LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 19. lpp.

³⁸ Valdis Blūzma (2008). *Konstitucionālo tiesību elementi Senlatvijas teritorijā līdz Livonijas periodam.* *Latvijas Vēsture, 1, 67.–72. lpp.; 2, 5.–12. lpp.*

³⁹ Andrejs Vasks, Baiba Vaska, Rita Grāvere (1997). *Latvijas aizvēsture, 8500. g. pr.Kr. – 1200. g. pēc Kr.* Rīga: Zvaigzne ABC.

kuma pastāvēšanu ar mantotu varu latgaļu sabiedrībā atzinis arī Arnis Radiņš.⁴⁰

Izmantojot jaunākās Rietumu arheologu un sociālantropologu atziņas, sociālās attiecības un valstiskuma problēmu Austrumlatvijā aplūkojis Andris Šnē,⁴¹ kura darbs izvirzīja šī brīža polemikas galveno jautājumu agrā valstiskuma sakarā – vai Latvijas teritorijā līdz 13. gadsimtam jau bija valstis ar valdniekiem, varas mantošanu, publisko varu, vai arī šī laika sabiedrība ir raksturojama kā “vadonaiba” (angļu *chiefdom*, vācu *Herrschaft*).

Lai gan rakstīto avotu klāsts, kurā atrodamas ziņas par agrīno valstiskumu, palicis praktiski nemainīgs, nākusi klāt jauna lietisko avotu bāze – 20. gs. otrajā pusē tika uzkrāts ievērojams arheoloģiskais materiāls, kas dod iespēju daudz plašāk spriest par tādiem agrīnā valstiskuma veidošanai nepieciešamiem aspektiem kā sabiedrības sociālā noslāņošanās, ideoloģijas maiņa, politiskās varas centru veidošanās utt. Maz aprobēta tēma bijusi arī agro pilsētu veidošanās periodā pirms vācu kristīgās misijas.⁴²

Jauna skatījuma meklējumi turpinājās, arī sagatavojot rakstu krājumu “Latvieši un Latvija”, kur valstiskuma un valsts problēmām veltīts II un III sējums.

Aktuāla nozīme ir jautājumam par attiecībām ar pareizticīgo pasauli un Austrumu kristietības iespaidu. 11./12. gadsimtā pie latgaļu zemju robežām nostiprinājās pareizticīgas bīskapijas – Polockas, Pleskavas, Smoļenskas. Savukārt Rietumu kristietība 11. gadsimtā sasniedza Kurzemi.⁴³ Baltu un Baltijas somu zemes bija nonākušas divu civilizāciju sadursmes zonā.

Kristietībai kā varas ideoloģiskajam pamatam bija būtiska loma agrīnā valstiskuma veidošanās procesā. Pareizticības ietekmes

⁴⁰ Arnis Radiņš (1999). *10.–13. gadsimta senkapi latgaļu apdzīvotajā teritorijā un Austrumlatvijas etniskās, sociālās un politiskās vēstures jautājumi*. Rīga: N.I.M.S., 131.–153. lpp.

⁴¹ Andris Šnē (2002). *Sabiedrība un vara: sociālās attiecības Austrumlatvijā aizvēstures beigās*. Rīga: Intelekts.

⁴² Zemītis. Frühe stadtähnliche Siedlungen und erste mittelalterliche Städte Lettlands im 12.–13. Jahrhundert, S. 127–134; u.c.

⁴³ Ēvalds Mugurēvičs (1993). Priekšvārds. No: *Indriķa hronika*. Ā. Feldhūna tulkojums, Ē. Mugurēviča priekšvārds un komentāri. Rīga: Zinātne, 8.–9. lpp.

izvērtēšanai pēdējos gados pievērsies Roberts Spirģis,⁴⁴ tā skarta arī šī pārskata autora darbos.⁴⁵ Tomēr – vismaz līdz zināmam laikam – bija iespējama arī valstiskuma attīstība, paliekot ārpus kristīgās pasaules aizsega. Šī ceļa iespējamību pierāda Lietuva, kas laikā no 1295. līdz 1345. gadam izveidoja pagānisku impēriju.⁴⁶

No šīs tautas vēstures pozīcijas raugoties, krusta karš, kas pret Austrumbaltijas tautām sākās 1195./1196. gadā ar pāvesta Celesīna III (1191–1198) lēmumu un noslēdzās 1290. gadā, kad zemgaļi nodedzināja savas pilis un lielā skaitā devās uz Lietuvu, nozīmēja tikai brīvības zaudēšanu un tai sekojošus “700 verdzības gadus”, kuru laikā tika apkarota latviešu senā ticība⁴⁷ un dzīvesziņa. Šādā skatījumā viena no traģiskākajām epizodēm ir Jersikas izpostīšana 1209. gadā, kad krustneši iekaroja vienas no valstiski visaugstāk organizētās latgaļu zemes centru – Jersiku.⁴⁸ Tomēr krusta kara sekas bija daudz tālējākas. Krusta kara laikā formējās robeža Rietumu un pareizticības civilizācijām, kam bija paliekoša nozīme latviešu tautu vēsturiskajos likteņos.

Livonija veidoja Rietumu kultūras telpu Eiropas ziemeļaustrumos, kur tās austrumu robeža bija arī robeža starp Rietumu un pareizticīgo kristiešu civilizācijām. Jersikas iekarošana 1209. gadā un Tālavas Tālibalda dēlu atteikšanās no pareizticības un padošanās Rīgas bīskapam 1214. gadā,⁴⁹ kā arī vēlāka kuršu un zemgaļu pakļaušana iekļāva visu

⁴⁴ Roberts Spirģis (2012). Kristieši pirms krusta kariem Latvijas teritorijā? Kristietības izplatība Daugavas lībiešu zemēs 11.–12. gs. No: *Arheoloģija un etnogrāfija*, 26. laid. Rīga: Zinātne, 113.–142. lpp.; u.c.

⁴⁵ Guntis Zemītis (2005). Arheoloģiskās un rakstīto avotu liecības par pagānismu un kristietību Turaidas apkārtnē 12. gs. No: *Kristietības ienākšana Līvzemē: Zinātniskā konference, veltīta Krimuldas baznīcas astoņsimtgadei, 2005. gada 9. jūnijā*. Turaidas muzejrezervāts, 35.–37. lpp.; Guntis Zemītis (2011). Meinarda izvēle Ikšķile – nejaušība vai likumsakarība. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 5.–18. lpp.; u.c.

⁴⁶ S. C. Rowel (1994). *Lithuania Ascending: A Pagan Empire within East-Central Europe, 1295–1345* (Cambridge Studies in Medieval Life and Thought: Fourth Series).

⁴⁷ Ernests Brastiņš (1936). *Mūsu dievestības tūkstošgadīgā apkarošana*. Rīga: Labietis.

⁴⁸ *Indriķa hronika*, XIII: 4.

⁴⁹ Turpat, XVIII: 3.

mūsdienu Latvijas teritoriju un tās iedzīvotājus Rietumu kristīgās civilizācijas sastāvā. Pēc Semjuela Hantingtona (*Huntington*) atziņas, tā joprojām ir divu civilizāciju robeža.⁵⁰ Latvijas zemju piederība Rietumu civilizācijai veidoja tās vērtības, uz kurām Latvija balstās mūsdienās. Neapzinot šīs vērtības, mēs neatradīsim atbildi uz jautājumu – kādēļ Latvija tika dibināta kā demokrātiska republika. Latvijas teritorijā norisinājās visi tie paši procesi, kas Rietumeiropā, – maztautas konsolidējās tautībās, 16. gadsimtā izveidojās arī vienota latviešu tauta, lai gan runāt par latviešu identitāti šajā laikā acīmredzot nevar. Tās vietā bija ciema, novada, labākajā gadījumā kurzemnieka vai vidzemnieka identitāte.

Rietumi jau viduslaikos veidojās plurālistiski – kārtas, ordeņi, gildes un cunftes iezīmēja Rietumu sabiedrības mozaīku. Katras kārtas, katras cunftes pienākumi un tiesības bija strikti nodalītas. Šeit meklējami pirmsākumi likuma varai, kas bija augstāka par varu, kas balstījās uz izcelšanos, bagātību un spēku. Arī Livonijā izveidojās kārtas pēc Rietumeiropas parauga – garīdzniecība, bruņniecība, 14. gadsimtā noformējās zemnieku kārta. Livonijas kārtas ne tikai dzīvoja pēc atšķirīgām tiesībām, tās lietoja arī atšķirīgas valodas – garīdzniecības oficiālā valoda bija latīņu, bruņinieku – vācu, zemnieku kārta runāja sākotnēji vietējo maztautu – kuršu, latgaļu, sēļu, zemgaļu, vēlāk latviešu valodā, igauņu un libiešu novados lietoja šīs valodas. Rietumos veidojās pārstāvniecības orgāni – mantāgi, landtāgi, ģenerālštati, parlaments. Īpaši nodalījās pilsētu iedzīvotāji – birģeri, kuri, neskatoties uz atšķirīgu sociālo stāvokli, bija vienlīdzīgi likuma priekšā. Vienādas tiesības nabagajiem un bagātajiem ir Rietumu civilizācijas vērtība, kas lika pamatus vēlākajai pilsoniskajai brīvībai.⁵¹

Livonijas kārtu pārstāvniecību – landtāgu izveidoja Rīgas arhibīskaps Johans VI Ambundi (1418–1424). Sākot ar 1422. gada Valkas landtāgu, landtāgi sāka sanākt katru gadu.⁵² Livonijas landtāgs bija

⁵⁰ Semjuels Hantingtons (2012). *Civilizāciju sadursme. Pasaules kārtības pārveide*. Rīga: Jumava.

⁵¹ Turpat, 67.–71. lpp.

⁵² Benno Ābers (1933–1934). Landtāgs. No: *Latviešu konversācijas vārdnīca*, 10. sēj. Rīga: A. Gulbis, 19 961.–19 972. sl.

visas teritorijas zemes kungu un kārtu saeima, Vācijā tam atbilda reihstāgs.⁵³

1435. gadā landtāgs spēja juridiski formulēt Livonijas konfederācijas uzbūvi, kas gan bieži bija formāla.

Livonijas pastāvēšana pasargāja latviešu tautu no draudošajiem asimilācijas procesiem, kas varēja sekot gadījumā, ja Livonija sabruktu pieaugušā Maskavas valsts spiediena rezultātā. Palielot Rietumeiropas tiesību sistēmā, latviešu tauta attīstījās vienā telpā ar pārējām šī reģiona tautām, neskatoties uz to, ka latvieši pārsvarā bija zemnieku kārtai piederīgie.

Savukārt reformācija, kura Livonijā uzvarēja jau 16. gs. pirmajā pusē, pakāpeniski veidoja priekšstatu par idejisko plurālismu un reliģisko toleranci, kas raksturīga vēlākai Rietumeiropas kultūrai.⁵⁴

Livonijas sabrukums Livonijas kara rezultātā pavēra iespējas trim alternatīvām – palikt Rietumu civilizācijas sastāvā, nonākt pareizticīgās Maskavas varā vai, saglabājot piederību Rietumu kristietībai, nonākt Austrumeiropas tiesiskajā telpā. Pēc Livonijas sabrukuma 1561. gadā Livonijas pēdējais ordeņmestrs Gothards Ketlers (mestrs 1559–1562) un Livonijas kārtas, izņemot Rīgu, padevās Polijas karalim Sigismundam II Augustam (1548–1572). Gothards Ketlers kļuva par Livonijas provinces vietvaldi (1562–1566) un Kurzemes un Zemgales hercogu (1562–1587). Kurzemes un Zemgales hercogiste, lai gan nemitīgi balansējot starp sava laika lielvarām – Poliju, Zviedriju, vēlāk arī Krieviju, saglabāja patstāvību līdz 1795. gadam, kad tika iekļauta Krievijas impērijā, bet Livonijas provincē Polijas politika nepārprotami tika virzīta uz šīs provinces pakāpenisku integrāciju Polijas sastāvā. Tiesa, pilnīgu integrāciju tā sasniedza tikai Inflantijā (Latgalē) 17. gs. otrajā pusē.

Lai gan Polija–Lietuva bija piederīga Rietumu kristietībai, feodālās attiecības tajā veidojās citādāk nekā Rietumeiropā. Lietuvas tiesību

⁵³ Arveds Švābe (1932). *Latvijas tiesību vēsture*, 1. daļa. Pēc 1931./32. m.g. LU lasītām lekcijām atreferējis stud. iur. A. Širons. Rīga: LU Studentu padomes grāmatnīca, 138. lpp.

⁵⁴ Valdis Blūzma (2006). Laikmeta vispārējs raksturojums. 16. gs. otrās pusēs un 17. gs. valstiskie veidojumi Latvijas teritorijā, to tiesiskais statuss un likvidācijas cēloņi 18. gs. ritējumā. No: *Latvijas tiesību avoti: teksti un komentāri*, 2. sēj.: Poļu un zviedru laiku tiesību avoti (1561–1795). Rīga: Juridiskā koledža, 13.–14. lpp.

kopojums “Lietuvas statūts”, kas laikā no 1677. līdz 1840. gadam bija spēkā arī Latgalē, ietvēra gan krievu, gan bizantiešu, gan Romas katoļu normas. Tās bija Austrumeiropas tiesības, kas tomēr atšķīrās no Rietumeiropas tiesībām. Maksa par Livonijas autonomiju bija saistīta ar vācu muižnieku privilēģiju nostiprināšanos (Sigismunda Augusta privilēģija 1561. gadā), bet no tālākas vēsturiskās perspektīvas tā attaisnojās. Var teikt, ka Vidzemes zemnieki samaksāja augstu cenu par savu piederību Rietumu civilizācijai. Zīmīgu liecību par to sniedz arī vēlākais Latgales statuss Krievijas impērijā, jo Latgale vairs netika iekļauta Baltijas guberņu sastāvā, lai gan savulaik bija piederējusi pie Livonijas.⁵⁵ Rezultātā izmainījās Latgales iedzīvotāju etniskais sastāvs, uz to tika attiecinātas Krievijas civiltiesības, zemnieki vēlāk tika atbrīvoti no dzimtbūšanas un tos neskāra 19. gs. vidus agrārā reforma.

Savukārt Kurzemes un Zemgales hercogistes vairāk nekā 200 gadu ilgā vēsture bija iedvesmojošs piemērs tam, ka, izmantojot gudru ārpolitiku, valsts, kura aizņēma tikai daļu Latvijas teritorijas, spēja ne vien pastāvēt starp lielvarām, bet arī gūt labus saimnieciskos sasniegumus.

Pilsoniskais nacionālisms arī ir Rietumu civilizācijas produkts, kas sakņojas grieķu demokrātijā, Romas republikāniskajā tradīcijā, viduslaiku pilsētu pilsoņu tiesībās. 17. un 18. gadsimtā dabisko tiesību skola radīja sabiedriskā līguma doktrīnu, ka dabiskā brīvībā dzīvojošu cilvēku kopums dibina valsti, noslēdzot sabiedrisko līgumu, un nosaka sabiedrības iekārtu.⁵⁶

Latvijas valsts tika proklamēta, īstenojot tautu pašnoteikšanās principu. Ideja par tautu tiesībām uz pašnoteikšanos dzima Rietumos, tā iezīmējās jau Lielbritānijas Ziemeļamerikas koloniju neatkarības cīņās un Franču revolūcijas laikā. Pirmā pasaules kara gados šī ideja tika plaši atzīta un laika gaitā kļuva par nozīmīgu starptautisko tiesību normu.⁵⁷ Latvija tika proklamēta etnogrāfiskajās robežās – robežās, kurās dzīvoja latviešu tauta, bet latviešu nācija bija veidojusies

⁵⁵ Turpat, 23. lpp.

⁵⁶ Kārlis Dišlērs (1939). *Satversmes vara*. No: *Latviešu konversācijas vārdnīca*, 19. sēj. Rīga: A. Gulbis, 37 772. sl.

⁵⁷ Antonio Cassese (1995). *Self-Determination of Peoples. A Legal Reappraisal*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 11–66.

Rietumu civilizācijas iespaidā. Tā balstījās uz pilsoniskajām vērtībām, kas ietvēra sevī arī cieņu pret nacionālajām minoritātēm un citas reliģijas piederīgajiem. Aiz Rietumu civilizācijas robežas pilsoniskas, demokrātiskas valstis neizveidojās. Šodien tā ir arī Eiropas Savienības austrumu robeža, aiz kuras Krievijā, Baltkrievijā, Ukrainā demokrātijas attīstība notiek ar grūtībām. Protams, var piebilst, ka arī tādas parādības kā fašisms, nacisms un komunisms ir Rietumu civilizācijas produkts. Tās, īpaši jau sociālisma idejas, atradušas auglīgu augsni arī Latvijas sabiedrībā (šeit nav runa par komunistiskās PSRS okupācijas rezultātā uzspiesto sabiedrisko iekārtu un ideoloģiju). Tomēr, kā aizrādījis S. Hantingtons, šīs mācības Rietumos neiedzīvojās, bet komunismu izmantoja PSRS un Ķīna, lai grautu Rietumus.⁵⁸

Nobeigumā jāatzīst, ka tieši tāpat, kā nebija iespējams izveidot Latvijas valsti bez latviešu tautas, tāpat nav iespējams saprast Latvijas vēsturi, neizprotot latviešu tautas vēsturi. Savukārt tautas vēsture nav saprotama, ja to neskata kontekstā ar Rietumu civilizācijas vēsturi.

Guntis Zemītis

---

⁵⁸ Hantingtons. *Civilizāciju sadursme. Pasaules kārtības pārveide*, 51.–52. lpp.